

აკაკი ჩიქობავა

თსუ

მიწის ყიდვა-გაყიდვის პოლიტიკონომია ფეოდალურ საქართველოში¹

ფეოდალურ ეპოქაში, როდესაც ძირითადი საწარმოო საშუალება მიწა მეზატონის საკუთრებაშია, ცოტა გასაკვირია XI საუკუნის ქართულ დოკუმენტში „დაწერილი ნიკოლას წმიდის წინამძღვრისა“ (1071/1080 წწ.)² შემონახული ცნობა გლეხის მიერ მისი გაყიდვისა. თუმცა ამ ეპოქაშიც და მერეც დამხმარე საწარმოო საშუალებები, რომლებსაც გლეხი გამოიყენებდა მიწის დასამუშავებლად მისივე საკუთრებას წარმოადგენდა. თუ არ ჩავთვლით მსხვილ იარაღებსა და ტექნიკურ საშუალებებს, როგორცაა გუთანი და სარწყავი არხები. სარწყავი არხების მშენებლობა და მისი ექსპლოატაციაში ჩაშვება უპირატესად ცენტრალური ხელისუფლების პრეროგატივაა და შემდეგ მხოლოდ კონკრეტული ფეოდალების. ხოლო გუთანი გარკვეულ ეტაპზე გლეხის საკუთრებაშიც აღმოჩნდა, თუმცა მისი შეკაზმვა/გამართვა ერთგვარ ბეგარად გადაექცა. ასეთ პირობებში გვაქვს მონაცემები გლეხის მიერ მიწის გაყიდვისა. გლეხი, რა თქმა უნდა, უფლებრივად სრულიად დამოკიდებულია ბატონზე და მის საკუთრებას წარმოადგენს. ეს ამავე დოკუმენტიდანაც დასტურდება, როდესაც უამრავი ფაქტი არსებობს გლეხის შემოწირვისა და გაყიდვისა. მაშ, როგორ შეიძლება ყიდვა გაყიდვის ობიექტი თავად ყიდდეს ძი-

¹ კვლევა წარმოადგენს სადისერტაციო ნაშრომის მცირე ნაწილს. იხ. აკაკი ჩიქობავა. განვითარებული ფეოდალიზმის გენეზისი საქართველოში და მასთან დაკავშირებული ისტორიულ-გეოგრაფიული ასპექტები. ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბ. 2019. https://www.researchgate.net/publication/336412708_Genesis_of_High_Feudalism_in_Georgia_and_Its_Historical_Geographic_Aspects_PhD_Dissertation_in_History_2019_in_Georg. ასევე, წარმოდგენილი კვლევა, გამოქვეყნებული იყო researchgate.net-ზე ხელნაწერის უფლებით: https://www.researchgate.net/publication/325972432_mitsis-qidvagaqidvis_politekonomia_peodalur_sakartveloshi_konkretuli_magalitebis_mikhedvit

² ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I. ქართული ისტორიული საბუთები. IX-XIII სს. ნაწილი I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984, გვ. 39-44.

რითად ფასეულობას, რომელზედაც იმ პერიოდის პოლიტიკურ-ეკონომიკური სტრუქტურა და შიდა მეურნეობა დგას?

ნიკორწმინდელის დაწერილისა და სხვა პერიოდის დოკუმენტებს თუ ფაქტებს კარგად შევისწავლით, შეგვიძლია რამდენიმე თეზისის წამოყენება:

1. გლეხის მიერ მიწის გაყიდვა პირობითია და მებატონის ნებართვით ხდება.

2. გლეხის მიერ მიწის გაყიდვა არ გულისხმობს მის სრულ უფლებას მიწაზე, არამედ ნაწილობრივს. გაყიდვის აქტში მისი დაფიქსირება შეიძლება ამ მიწაზე გაწეული სამუშაოების ნაწილობრივ ანაზრაურებას გულისხმობდეს.

3. გლეხის მიერ მიწის გაყიდვის ფაქტის რეგისტრაცია მხოლოდ იმ-იტომ ხდება, რომ მებატონე ასხვისებს გარკვეულ ნაკვეთს. მხოლოდ გლეხის, საგლეხო კომლის, როგორც ამ მიწის მფლობელის და ფისკალური სუბიექტის, როგორც პროლეტის შემქმნელის დაფიქსირება წმინდა ეკონომიკური ფაქტორიდან გამომდინარეობს. თუ გლეხის მიერ მიწის გაყიდვის ფაქტს დამოუკიდებელ ეკონომიკურ ფაქტორად განვიხილავთ, უნდა ითქვას, რომ IX საუკუნიდან მოყოლებული ყველა ისტორიული დოკუმენტი დადასტურებულად ასახავს მიწიდან მომდინარე საბეგრო სისტემას, ანუ ფეოდალურს ეკონომიკურ წესრიგს. აქედან გამომდინარე ისმის შეკითხვა, მიწის გამსხვიებელი ვის წინაშე ასრულებს პატრონეზული რიგის წესს, ვის წინაშე ვალდებული, როგორც მსახურებით, ასევე, მიწაზე არსებული ბეგართ?

მოკლედ მიმივიხილოთ ტერმინი გლეხის მნიშვნელობა, საინტერესოა თუ როდიდან შემოდის ის ქართულ ეთნოკულტურულ სივრცეში და როდის ყალიბდება წმინდა სოციალური სახით. ქართულ ისტორიოგრაფიაში მრავლადაა გამოკვლევები ამ საკითხის შესახებ. ამიტომ შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ მის განვითარებას და თვალნათლივ დავინახოთ, თუ რა ტიპის საწარმოო ურთიერთობებშია ჩართული იგი. როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაშია გაზიარებული, XI საუკუნისთვის ქართული მწარმოებელი საზოგადოება ორ ნაწილად იყოფოდა, პირად თავისუფალბაშენარჩუნებულ მღაბიორებად და თავისუფლებდაკარგულ გლეხებად.³ გლეხი სოციალური მნიშვნელობით პირ-

³ მაგალითისთვის იხ. მ. ბერძნიშვილი. გლეხთა კატეგორიები XI-XII ს-ში. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. V. ნაკვ. I. თბ. 1960, გვ. 139-158; მისივე, საზოგადოებრივი კლასები და კლასთა ბრძოლა. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III. თბ. 1979, გვ. 124-153; მ. ლორთქიფანიძე. მიწის-მფლობელობის ფორმების საკითხისათვის IX-X სს. საქართველოში. „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის“ (მსკი). ნაკვ. 34. თბ. 1962, გვ. 3-23; დ. მეგრელაძე. გლეხობის საკითხი (ლიტერატურის ზოგადი მიმოხილვა). ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან. ნაწ. I. თბ. 1967, გვ. 8-18.

ველად IX საუკუნის საბუთში, ფავნელის დაწერილიში, იხსენიება,⁴ ასევე, იხსენიება მელქისედეკ კათალიკოსის საბუთში.⁵ ზემოთ ნახსენებ ორივე საბუთში გლეხი უკვე თავისუფლებადაკარგული ჩანს და მის პატრონზე ბეგარითა და სამსახურით არის დაკავშირებული. გლეხი, ასევე, გვხვდება საისტორიო თხზულებებში, მაგალითად, როდესაც ჯუანშერი ვახტანგ გორგასლის პერიოდის ამბებს გადმოგვცემს, გვამცნობს: „პირველად მივიდეს ჯორჯანეთს, და წარმოტყუენეს ჯორჯანეთი და ყოვლად უმკვდროყვეს და დასხნეს ადგილსა მათსა ნათესავნი სპარსთანი. და მიერთიავან ქმნნეს **ჯორჯანელი გლეხად, რომელი აწ არიან მებეგრენი სპარსთანი**“.⁶ ამ ციტატაზე დაყრდნობით ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთხმადაა გაზიარებული, რომ ჯუანშერის ეპოქაში გლეხი უკვე მებეგრე სუბიექტს წარმოადგენს და ამ ტერმინის ხმარება მხოლოდ სოციალური დატვირთითაა შესაძლებელი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჯუანშერის მოღვაწეობის პერიოდს ისტორიკოსები განსხვავებულად ათარიღებენ და VIII-XI საუკუნებს შორის ათავსებენ.⁷ ადრეულ ქართულ თარგმანებს სომხურიდან და ბერძნულიდან თითქოს გლეხი ძველი მნიშვნელობის ღარიბ-გლახაკის მნიშვნელობით აქვთ შემონახული, თუმცა ისტორიკოს ანრი ბოგვერადის დაკვირვებით VIII-IX საუკუნეებში გადაწერილ და ნათარგმნ ტექსტებში გლეხი სოციალური მნიშვნელობით იხმარება.⁸

განვიხილოთ ნიკორწმინდელის დაწერილიდან ჩვენთვის საინტერესო ადგილები. ტექსტის თანმიმდევრობა არ იქნება დაცული და ციტატის სახით მხოლოდ იმ მუხლებს მოვიყვან, რომელიც განსახილველი საკითხისთვის მნიშვნელოვნად მიმართა:

„და რომელ მე მიყდიან გლეხნი და მიწანი და მათოვ გამოცემა ეკლესიისგან განძად და პირუტყვად:

⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 16-19.

⁵ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 20-31. აღნიშნულ საბუთს ბოლო გამოცემლები 1031/1033 წლებით ათარიღებენ. სხვადასხვა დროს, მარი ბროსეს, სარგის კაკაბაძის, დიმიტრი ბაქრაძის, დავით ჩუბინაშვილის, ივანე ჯავახიშვილის და კორნელი კეკელიძის მიერ განხსენავებული დათარიღება იყო მოცემული, რომელიც 1020 წლიდან 1040 წლამდე მერყეობდა. აგრეთვე იხ. ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. წიგნი პირველი. მერე, ახლად დაწერილი გამოცემა. ტფ. 1930, გვ. 99-101.

⁶ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ზ. სარჯველაძემ და ს. სარჯველაძემ. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 203

⁷ იხ. ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წგნ. IX. მ. ბერძენიშვილი. საზოგადოებრივი კლასები და კლასთა ბრძოლა, გვ. 23-56. დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. ტ. II, გვ. 62

⁸ ა. ბოგვერადე. ქართლის ადრეფეოდალური საზოგადოების ისტორიიდან. თბ. 1961, 119-123.

მე ტეხარას დებორიანისდისაგან ვიყიდე გლეხია. და მისთვის მივეც ძუ-
ლოდ ახალი ერთი და შედევი ძულოდა, ტაბასტაი სომხური ბ, ჯაჭვა, და
კარი კარგია, სასთული ხირაითა კარგია, და ქაფი ჯაჭვსადა, და მოწამე არ-
იან კაცნი.

მისვე დებორიანისდისაგან ვიყიდე პარტახია, და მივეც ცხენია, და ჩაბა-
ლახი გულამყრულია, დამოწამე არიან კაცნი.

დამუნვე, მეტეხარას, კასალისდისაგან ვიყიდე ვენაკია, და მივეც კარია,
და საკნისი ბ, და მოწამე არიან კაცნი.

ჯინჭარაისდისა გლეხისგან ვიყიდე ნოთხალი ვენაკისაი, ჩ(უე)ნთანა
ელვა და გავი საკუთრე და მივეც ზროხადა, და ორმოცისა დრამისა კმელა-
დი. და მოწამენი არიან კაცნი.

მუნვე, მეტეხარას, ჯინჯინოსდისაგან ვიყიდე ვენაკი, ჩვენსა გლეხსა
თანა ელვა და მივეც ფურია, და კმელადი სამოცდათხუთმეტისა დრამისაი,
დამოწამე არიან კაცნი.

დამუნვე, ზნაკუას ე(რისთავთ)-ე(რისთავ)მ(ა)ნ მ(ი)ქელწორბელისაგან და
ვახტანგისაგან იყიდა მიწაი ტყიანი და მათ უბოძა ფასად ჯაჭვი ბ, და იგი
მიწაი წ(მედ)ა ნიკოლოზს შემოსწირა.

დამუნვე, ზნაკუას, ვახტანგის გლეხისგან ვიყიდე ყანაი ა. დამივეც ზუ-
არბალი გრივი გ. და მოწამე არიან კაცნი.

მუნვე, ზნაკუას, კეპოისდისაგან ვიყიდე ყანაი ა. და მივეც კარი ერთი,
რკინაი ლიტრად რვა და ქალამანი ბ. და მოწამე არიან კაცნი.

დამუნვე, ზნაკუას, ვახტანგის გლეხსა მივეც სახლი ა. და მისგან ავილ-
ეთ ყანაი ა. და მოწამე არიან კაცნი. გლეხსა ჩუენსა ცხენი მოჰპარეს მუნვე,
ზნაკუას, და საზღავად ავილეთ მიწაი ნაუეთი ბ. და მოწამე არიან კაცნი.⁹

მ. ბერძნიშვილი, ნიკორწმინდელის დაწერილში გლეხის მიერ მიწის
გაყიდვის ფაქტზე საინტერესო მოსაზრებას გვთავაზობს. მისი თქმით, რადგან
გლეხი იურიდიულად თავისუფლად არ ითვლება, მას მაინც შეუძლია იყიდოს
ან გაყიდოს მიწის ნაჭერი, მაგრამ გაყიდვის ფაქტის დაფიქსირება მისი პატ-
რონის ნებართვის გარეშე არ შეუძლია. ეს ფაქტი კარგად აისახა დოკუმენ-
ტში, როდესაც მიწის გამსხვივებელი გლეხები მოიხსენიებიან არა საკუთარი,
არამედ ბატონის სახელით.¹⁰ ნასყიდობითი გარიგება გლეხსა და ნიკორწმინ-

⁹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 40.

¹⁰ მ. ბერძნიშვილი. გლეხთა კატეგორიები XI-XII ს-ში, გვ. 141.

დის მონასტრის წინამძღვარს შორის ხომ არ გულისხმობს არა პირდაპირ ყანის ან ვენახის პირადად გაყიდვას, არამედ მასზე წლების განმავლობაში გაწეული შრომის ერთგვარ ანაზღაურებას, ერთჯერადად. თუმცა გლეხები, ნიკორწმინდელის დაწერილის მიხედვით, კონკრეტული ადამიანის კუთვნილებას წარმოადგენენ. შესაბამისად, ვფიქრობ, რომ მიწა, რომელიც ყიდვა-გაყიდვის ობიექტია, სწორედ რომ იმავე ადამიანისა უნდა იყოს, ვისიც არის გლეხი. მაშასადამე, როგორც რენტა/ბეგარის შემთხვევაში ხდება, აქაც მებატონეს მხრიდან უნდა მომხდარიყო მიწის საფასურის მითვისება. თუმცა ეს მხოლოდ ვარაუდებია და მას დამტკიცება სჭირდება. სხვა მხრივაც ამგვარი მსჯელობის პირდაპირი მინიშნება ან ისტორიოგრაფიული ბაზა არ არსებობს. ამიტომ მნიშვნელოვანია, თუ რა შეკითხვებს დაუვსვამთ „ნიკორწმინდელის დაწერილის“ თანადროულ ან ცოტა მოგვიანო დოკუმენტებს და რა ტიპის საწარმოო ურთიერთობებს დავინახავთ მასში.

თუ გლეხი ყიდის მიწას, ხოლო თვითონ სხვის საკუთრება წარმოადგენს, მაშინ რას და როგორ ყიდის ის? სავარაუდოდ, ის ყიდის კონკრეტულ ყანაზე ან ვენახზე მის ნაწილობრივ უფლებას, რაც მის მიერ ამ მიწაზე გაწეული შრომის საზღაურად უნდა მივიჩნიოთ. თორემ ის კვლავინდებურად მიწიდან მომდინარე ბეგარით იქნება დაკავშირებული მიწის ბატონთან. როცა ვსაუბრობ გლეხის მიწაზე ნაწილობრივ უფლებაზე და გაწეულ შრომაზე, ამ მხრივ ჩვენთვის მნიშვნელოვანია 1200 წლის ახლო პერიოდში შექმნილი დოკუმენტი: „დაწერილი მღვიმის კრებულისა ზოსიმესადმი“, სადაც შიომღვიმის სამძო მონასტრის წინამძღვრისა და მისი წინამორბედების საქმიანობას აღწერენ და მონასტრისთვის შეძენილი ქონების მოკლე რეესტრს გვთავაზობენ. ჩვენთვის საინტერესო ფაქტები დოკუმენტში რამდენჯერმე გვხვდება. ამიტომ მოვიყვან ვრცელ ციტატას და შემეგ მისი გარჩევისას მას რამდენიმე ნაწილად დავყოფ:

„და თქ(უ)ენ დიდი ჭირი / ჰნახეთ, და სახლი მოაშენეთ, უკმარი საკმარად შეჭქმენით და ესე სა/კ(უ)რთხ(ე)ვ(ე)ლსა აქა შესძინეთ. და კულა საკ(უ)რთხ(ე)ველისა ვენაკსა ზ(ედ)ა აგა/რას თორმეტისა დრაჰკანისა ვენაკი იყიდეთ კვრიკადსძისავ(ან), და ივიცა / ზ(ედ)ა მოჰვიდეთ. რუეთს ს(ა)კ(უ)რთხ(ე)ვლისა საგლეხოსა ვენაკსა ზ(ედ)ა კ(ა)ცნი ვინ/მე სხდომილი ყვნეს არ მემამულენი, მიწაი ვენაკად აეშენა და ივინი / კ(ა)ცნი კიდე წავიდეს. ნაშენებისა მ(ა)თისა ნ(ა)ცვლად, ი(ოვან)ეს გამზრდელსა გარისელა / მსძესა თექსუმეტი დრაჰკანიში ეცა მ(ა)თ კ(ა)ცთათვს, და მის გარისე-

ლაისძისა / ს(უ)ლისა სალოცავად თორმეტი კოკად გაუყოფლისა ტკბი-
ლის(ა)ც(ა)ნ აიღების მისა/დსალ(ო)ც(ა)ვად ყ(ოველ)თა წელიწადთა. და ამის-
ად სანაცვლოდ შ(ე)ნ, ზოსიმეს გამზრდე/ლმ(ა)ნ ი(ოვან)ე გარისელაისძისა
ს(უ)ლისა სალოცავად თ(ე)ვლორობისა პ(ა)რ(ა)სკ(ე)ვსა თესლი და კუანჩით
ღვინოდ ამ(ა)ს ძმთა გაუყოფდა ეკლ(ე)სიას. და კუალა / მ(ა)სვე ვენ(ა)ცსა
საგლებზსა ზ(ედ)ა ი(ოვან)ეს შენსა გამზრდელსა, ნაკალოები მჭე/დლურა
ყვიდა და ზედვე მოევიდა. და კუალა ი(ოვან)ეს მთხრობელი აუდგა / ივანბე-
რი წუერგრძელიძსძე და მიწაი დაკარგული უთხრა. და მ(ა)ნ დიდი/თა მო-
ჭირვებითა და საურავითა ზ(ედ)ა(ც)ე შესძინა: თუთ ამის დაწერილი/ძეს. ესე
საკ(უ)როთხველისა და აქა შეუძენია. დაკუალა საკ(უ)როთხ(ე)ვლისა მიწაი
შალტამი, კოდათა გაუტეხელი, უჭზმარისა კმარად შეკჭმენით. დიდი/ნი ჭირნი
ჰნახენით შ(ე)ნ და შ(ე)ნმ(ა)ნ გამზრდელმ(ა)ნ ი(ოვან)ე. ესე ყ(ოველ)ი
საკ(უ)როთხ(ე)ვლისა და / შეგძენია შ(ე)ნ და შ(ე)ნსა გამზრდელსაი (ოვან)ეს.

და ვინათავ(ა)ნ ესე ყ(ოველ)ი შ(ე)ნ, დაშ(ე)ნსა / გამზრდელსა ი(ოვ-
ან)ეს მოვეჭირვა, შ(ე)ნ, ზოსიმეს, დედულსა ზითვად მოცემულსა ზედა სტე-
ფანეთ მამულისავ(ა)ნ, რომელ სამს(ა)ხური არ(ა)ი ზ(ედ)ა-აც, მისსა
ნაცვ/ალსა სტ(ე)ფ(ა)ნესძე გარდაიკლის საეკლ(ე)სიოსა და სამეფოსა სამსა-
ხურსა: / კულუხსა, ღალასა და ყ(ოვე)ლსავე გამოსადებელსა. აგრე მოცემუ-
ლი არ/ს ესე მიწაი ზითვად. ამ(ა)ს მიწისა დედისა შ(ე)ნისა ზითევსა ზ(ედ)ა
შ(ე)ნ ზოსიმე და შ(ე)ნმ(ა)ნ გამზრდელმ(ა)ნ სახლკარი ააშენეთ და მოვიდე-
ბით ვენაჭი კარგი. / დიდნი ჭირნი ჰნახენით და მეტისმეტად შ(ე)ნ ზოსიმე.

და კუალა შ(ე)ნისა გამზრდე/ლისაი (ოვან)ეს მ(ა)მასა მუშერს კვრიკა-
ული მიწაი აელოს აშენებლად ზელ-ვი/ორგისძისა ვენაჯსა გუერდით, დლისა
ერთისაჲ. დარაჲ აეშენა, ორად / გაეყო: ნახევარი ი(ოვან)ეს მამასა დაემჭირა
მუშერს, ნახევარი მიწის პ(ა)ტრ(ო)ნსა. / მერმე იგი (მ)ათი კერძო ჯრდა
და თქ(უ)ენ მისსივე მამულისავ(ა)ნ [ი]ცვალეთ მიწ/ითა: ოთხი ზომად წყალ-
მყინვართა ზედა მიეცით“.¹¹

განვიხილოთ პირველი ნაწილი:

„და თქ(უ)ენ დიდი ჭირი / ჰნახეთ, და სახლი მოაშენეთ, უკმარი
საკმარად შეკჭმენით და ესე სა/კ(უ)როთხ(ე)ვ(ე)ლსა აქა შესძინეთ. და კუალა
საკ(უ)როთხ(ე)ვლისავე ნაჯსა ზ(ედ)ა აგა/რას თორმეტისა დრაჰკანისა ვენაჭი

¹¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 89-90.

იყიდეთ კვრიკაისძისაგ(ა)ნ, და იგიცა / ზ(ედ)ა მოჰკიდეთ. რუეთს ს(ა)კ(უ)რთ-
ხ(ე)ვლისა სავლახოსა ვენაჰსა ზ(ედ)ა კ(ა)ცნი ვინ/მე სხლომილიყენეს არმე-
მამულენი, მიწაი ვენაჰად აუშენა და იგინი / კ(ა)ცნი კიდე წავიდეს. ნაშენე-
ბისა მ(ა)თისა ნ(ა)ცვლად, ი(ოვან)ეს გამზრდელსა გარისელა/მსძესა თექსუ-
მეტი დრაჰკანი მიეცა მ(ა)თ კ(ა)ცთათვს, და მის გარისელაისძისა / ს(უ)ლი-
სა სალოცავად თორმეტი კოკაი გაუყოფლისა ტკბილის(ა)გ(ა)ნ აიღების მი-
სა/დ სალ(ო)ც(ა)ვად ყ(ოველ)თაწელიწადთა“. დოკუმენტიდან ვიგებთ, რომ ში-
ომღვიმის წინამძღვარმა ზედა აგარას კურიკაისძისგან იყიდა ვენახი, რომელ-
შიც მან 12 დრაჰკანი გადაიხადა. რუეთს ვენახად გაშენებულ მიწაზე მომუ-
შავე კაცებს კი მან 16 დრაჰკანი გადაუხადა. გამოდის რომ სამონასტრო მი-
წიდან კაცებზე ვაცემული იყო ნაწილი, რომელიც ვენახად გააშენეს, პატ-
რონს ეს მიწა სავარაუდოდ საბევროდ აქვს ვაცემული, რაცამ მიწის აღმნიშ-
ვნელიდანაც კარგად ჩანს, „სავლახოსა ვენაჰსა“, თუმცა ისიც მნიშვნელოვა-
ნია, რომ ეს კაცები არ იყვნენ მემამულენი, მათ მიწა ვენახად გააშენეს და
ბევარასაც აქედან გადაიხდიდნენ. აღნიშნული მიწიდან კაცები წავიდნენ, სავა-
რაუდოდ, წინამძღვარმა ეს ვენახი სხვას გადასცა საბევროდ, ანაზღაურების
მიზნით კი წასულ კაცებს 16 დრაჰკანი გადაუხადა. ზუსტად ვერ ვიტყვით
ვინ იგულისხმება დოკუმენტის კაცებში, გლეხის კონრეტული ფუძე, რომე-
ლიც რამდენიმე კომლიანია თუ დამოუკიდებელი ფუძეები, თუმცა ერთი რა-
მის თქმა შეგვიძლია, საქართველოში არსებული პრაქტიკის შესაბამისად და-
სამუშავებელი მიწა შეიძლება რამდენიმე ნაწილად ვაცემულიყო საბევროდ,
რაც ნიკორწმინდელის დაწერილშივე მოცემული „ვენაჰის ნაოთხალი“ და ას-
ევე, სხვა დოკუმენტებში მოხსენიებული ტერმინები, „ყანაისა ნაჰვეროდ“,
„საზიაროდ ყანად“ გვაფიქრებინებს.¹² ივანე ჯავახიშვილი სანახევროს შემდეგ-
ნაირად განმარტავს: ვენახის გაშენების მიზნით იღებოდა პირობითი ხელშეკ-
რულება, არა მესაკუთრე (ხაზგასმა ჩემია – ა.ჩ.) გამშენებელს გაშენებული
ვენახის ნახევარი საკუთრებად ერგებოდა, მას თავისი კუთვნილი მიწის სა-
ნაცვლოდ პატრონისგან მისი ღირებულების საფასური შეეძლო აეღო. სამევი-
ეროდ არა მესაკუთრე გამშენებელი ვალდებული იყო გაშენების ხარჯები
თვითონ გაეწია.¹³ დოკუმენტიდან ისიც არ ჩანს კარგად თუ რა ოდენობის ვე-
ნახზეა, საუბარი, თუმცა ქვემოთვსა აღნიშნული, რომ: „და მის გარისელაისძი-

¹² ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII. თბ. 1984, გვ. 316-317.

¹³ ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII, გვ. 316.

სა / ს(უ)ლისა სალოცავად თორმეტი კოკად გაუყოფლისა ტკბილის(ა)ც(ა)ნ აიღების მისა/ღ სალ(ო)ც(ა)ვად ყ(ოველ)თა წელიწადთა“.¹⁴ გამოდის რომ ამ ვენახს 12 კოკა, ანუ 120 ლიტრა ღვინო ბეგარა ელო.

რა შუაშია ეს ყველაფერი ნიკორწმინდელის დაწერილში ხსენებული გლეხისგან ვენახის ყიდვასთან? ნიკორწმინდელში შეძვეს კვითხულობთ: **„ჯინჭარაძისა გლეხისგან ვიყიდე ნაოთხალი ვენაჯისად, ჩ(უე)ნთანა ეღვა და გავისაკუთრე და მივეც ზროხად, და ორმოცისა დრამისა ჯმელადი. და მოწამენი არიან კაცნი.“**¹⁵

ნიკორწმინდის მონასტრის წინამძღვარი ჯინჭარაძის ძის გლეხისგან ყიდულობს ვენახის ნაოთხალს, რომელიც, მისივე თქმით, ჩვენ თანა ეღვაო. მკვლევარი მამუკა წურწუშია, ნიკორწმინდელის დაწერილის მიხედვით, ფასების დადგენისას შენიშნავს, რომ ვენახის ფასი, მხოლოდ ერთგან ჩანს სხვებზე ძვირი, ჯინჭარაძის ძის გლეხისგან ნაყიდი ვენახის ფასი 1 დროხა და 40 დრამის ხმელადი გამოდის, რაც მისი დათვლით 3.85 გრ. ოქროა. სიძვირეს მკვლევარი იმით ხსნის, რომ ვენახის მეოთხედი მონასტრის მიწების გვერდზე იყო, ანუ მას „ჩვენ თანა ეღვა“ ესმის, როგორც მათ სიახლოვეს მყოფი მიწა.¹⁶ ნიკორწმინდის წინამძღვარი შეძენილი მიწის გასაკუთრებაზე საუბრობს. მართალია, ყველა ნასყიდი თუ მოგებული მიწა მონასტრის საკუთრებაში უნდა ვიგულისხმოთ, მაგრამ ამ შემთხვევაში ხაზგასმულია, რომ გლეხისგან ნაყიდი გავისაკუთრეო. ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ სანახევრო ვენახსა და საზიარო ყანაზე, ზუსტად ასეთივე ფაქტი მგონია ჯინჭარაძის ძის გლეხის ვენახის მეოთხედის მფლობელობაში არსებობა. „ჩვენ თანა ეღვა“ მე მესმის, როგორც მონასტრის გარკვეული მიწის მეოთხედის გლეხის სარგებლობაში არსებობა, საიდანაც ის ბეგარას გადაიხდიდა. სავარაუდოდ, დანარჩენ ვენახზე მონასტრისვე გლეხი ან გლეხები იხდნენ და ამ აქტით მონასტერმა სრულად დაისაკუთრა არსებული მიწის ნაკვეთი. მონასტერს უკვე მიწაზე დასმული გლეხი ორმაგ ყმობაში ეყოლებოდა, როგორც მიწიდან მებეგრე და პირად დამოკიდებულებაში მყოფი. ნიკორწმინდელის მიერ ვენახის ყიდვის სხვა მიწის ნაკვეთებთან შედარებით უფრო ძვირი საფასური ჯინჭარაძის ძის

¹⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 89.

¹⁵ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 40..

¹⁶ მ. წურწუშია. XI საუკუნის საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური სურათისათვის (ფასები ნიკორწმინდელის დაწერილის მიხედვით). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. VIII. თბ. 2013-2014, გვ. 145.

გლეხისთვის მეოთხედ მიწაზე გაწეული შრომისა და ვენახზე დანახარჯის საფასურის გაღება უნდა ვივარაუდოთ.

ამ მხრივ დოკუმენტში შემდეგ მოყვანილი ფაქტია საინტერესოა, რაც შინაარსობრივად ახლოს დგას უკვე განხილულ ნასყიდობის აქტთან: **„მუნვე, მეტეხარას, ჯინჯინოსძისაგან ვიყიდე ვენაკი, ჩვენსა გლეხსა თანა ეღვა და მივეც ფურია, და კმელადი სამოცდათხუთმეტისა დრამისაჲ, და მოწამე არიან კაცნი“**.

აღნიშნულ ნასყიდობას, მართალია, წინამძღვარი გლეხთან არ აწარმოებს, მაგრამ აქ მთავარია ის, რომ ვისგანაც ის ვენახს ყიდულობს, მონასტრის გლეხს „თანა ეღვა“, ანუ ადამიანი პირადად მონასტერზე დამოკიდებული და მისი საკუთრებაა. ხოლო საბეგროდ ჯინჯინოსის ძის ვენახზეა მიბმული. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში არ არის ნახსენები, რა ზომის ვენახი შეიძინა წინამძღვარმა. სხვა მუხლებში ხშირად მითითებულია ვენახის ოდენობა: მაგ., ვენახი ა (1). აქაც შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ან სრულიად გამოისყიდა ვენახი მეპატრონისგან, ან ის ნაწილი, რომელიც მონასტრის „გლეხსა თანა ეღვა“.

იმავე ტიპის აქტი უნდა იყოს ზნაკუას განხორციელებული გაცვლის ფაქტი: **„და მუნვე, ზნაკუას, ვახტანგის გლეხსა მივეც სახლია. და მისგან ავიღეთ ყანაჲ. და მოწამე არიან კაცნი“**. აქ ერთი ყანის სანაცვლოდ წინამძღვარი ვახტანგის გლეხს სახლს აძლევს. აქ უნდა ვივარაუდოთ, რომ გლეხმა აღნიშნულ ყანაში, საბუშოო ძალის დახარჯვის გარდა, კონკრეტული სამშენებლო ხარჯიც გასწია და სავარაუდებელია, რომ იმავე ყანაზე ცხოვრობდა. თორემ ცოტა გაურკვეველი იქნება ყანაში სახლის მიცემა. სავსებით არ არის სავარაუდებელი, რომ გლეხს სადმე სხვაგან ჰქონოდა საცხოვრებელი. ეპოქაში, როდესაც ფეოდალური საწარმოო ურთიერთობები მთელი თავისი სიმძლავრით იჩენს თავს, ეს დაუშვებლად მიგვაჩნია, რადგან თავისუფლების დაკარგვა და დაყვება სწორედ გაღარიბება-გაყვლეფის გზით მიმდინარეობდა.

მიწის გამშენებლისთვის გარკვეული ანაზღაურების გაცემას საქართველოს მოგვიანო პერიოდის სამართლებრივი ძეგლებიც იცნობენ, როგორცაა ბექა მანდატურთუხუცესისა და ალბუღას სამართლის წიგნები. თუმცა ასეთი ადამიანის მიერ ნახევრის გასაკუთრება, როგორც ისიღორე დოლიძე აღნიშნავს, ბექა მანდატურთუხუცესის დროისთვის საცილობელი გამხდარა. ამიტომ ბექას სამართალში 54 მუხლი ასე გაწერილა:

A

54. თუ კაცმა კაცისა მამუ
ლი გააკაცრიელოს რგვთა ანუ
ნაგებობითა [ობლობისა] და გარდა
ხუეწისათვის რომე მამული მან
მოიკლოს, დაუჭირავსა [ა] არას
ემართლების, ნახევარი ფასი [v]
მისცეს [და ადვილმემამულეს].

B

54. თუ კაცმა კაცისა მიწა
[გაკაცრიელოს] გინა ნამრო
მითა, **გინა ნაგებითა**, ნარ-
გვევითა ანუ ობლობისათვის, ანუ
გარდახუეწისათვის რა მემამულე-
მოაკითხოს, დაჭირვას არას
ემართლების, ნაქმრის ფასი მის
ცეს და ადვილი მემამულესვე
მართებს.¹⁷

აღნიშნულ მუხლში ნახსენები „ანუ ნაგებობითა“ და „გინა ნაგები-
თა“, ჩემ მიერ ზემოთ განხილულ მოსაზრებას გლეხის მიერ სხვის მიწაზე
რაიმე ტიპის ნაგებობის დადგმის შესახებ (ზნაკვაში გლეხის შემთხვევაში
სახლის აშენება?) მოგვიანო პერიოდის სამართლის ძველი დადასტურებუ-
ლად გადმოგვცემს.

ნიკორწმინდელის დაწერილში შემდგომ ვკითხულობთ: **„გლეხსა ჩუ-
ენსა ცხენი მოჰპარეს მუნვე, ზნაკუას, და საზღავად ავიღეთ მიწად ნაკუეთი
ბ. და მოწამე არიან კაცნი“**.¹⁸ გამოდის, რომ მონასტრის გლეხს ზნაკუაში
მოჰპარეს ცხენი, მის საზღაოს კი მონასტერი მპარავისგან იღებს. ზიანის მი-
ყენების შემთხვევაში საზღაოს აღება ნიკორწმინდელის დაწერილში სხვაგა-
ნაც გვხვდება, მაგალითად: **„ქელაძისისა შვილთაგან ავიღეთ საზღავად მიწად
შხროს ზ(ედ)ა რუსისძესა თანა, და მოწამე არიან კაცნი“**.

**ძლილა დაკოდნა ეკლესიისა კაცნი და მისღა საზღავად ავიღეთ, ვე-
ლიჭრულსა რადცა იყო, მის კერძი, მოწამე არიან კაცნი“**.¹⁹

**„კაჩათს სქელაეთაგან ავიღე ყანად ცხენისა საზღავად მივეც
კეკაძისესა“**.²⁰ ცხენის მოპარვის შემდგომ საზღაოს მიცემა ამ დროისთვის
კანონმდებლობით გაწერილი ნორმა თუ არა, ადათობრივი სამართლის ფუნ-
ქცია უნდა ყოფილიყო, რადგან მოგვიანებით ბექა მანდატურთუხუცესის სა-
მართალის წიგნში ის უკვე დადასტურებულად გვხვდება. 62-ე მუხლში შემ-
დეგს ვკითხულობთ:

¹⁷ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი. თბ. 1953, გვ. 157, 310.

¹⁸ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 40.

¹⁹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 41.

²⁰ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 42

A

„ნაპარვისა გაჩენა ასე იქნების

62. თუ ცხენი იყოს მოპარული, [ანუ] რაცა კაცმან კაცსა მოიპაროს, კელთავე ჰქონდეს იგი თავნი ნაპარევი, იგი თავნი ნაპარევი მისცეს და ეგზომი სხუაცა მისცეს“.

B

ნაპარავისა პირველ ასრე გაჩნილა და ასრე იქნას აწცა, რომე

62. თუ ცხენი და რა გინ- და რა კაცმან მოიპაროს, თუ კელთავე აქვნდეს თავი ნაპარევი, იგი მისცეს და ერთი ეზომი სხვა. და თუ არა აქვნდეს, აფიცოს საქონლის პატრონმან; როგორცა დაიფიცოს, იგი მისცეს და ერთი ეზომი სხვა“.²¹

დასკვნა შემდეგია: თუკი გლეხს ცხენს ჰპარავენ, ცხენის საზღაოდ იღებს მიწას მისი პატრონი. გამოდის, რომ ცხენი, დამხმარე საწარმოო საშუალება (რადგან აქ საბრძოლო ცხენზე არ იქნება საუბარი), რომელიც გლეხს ჰყავს, მისი პატრონის საკუთრებაა. მაშასადამე, როგორ ჰყიდის გლეხი მიწას, ძირითად საწარმოო საშუალებას, როცა მისი სრული საკუთრების უფლება დამხმარეზეც არ ვრცელდება. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს გლეხის მიერ მიწაზე ნაწილობრივი საკუთრების უფლებას. მის მიერ მიწის გაყიდვა ყოველთვის ნომინალურად უნდა ვივარაუდოდ მხოლოდ და მხოლოდ პატრონის ნებართვით. ან ეს ფაქტი იმ საზღაოზე უნდა მიგვითითებდეს, რაც მან კონკრეტულ მიწაზე დანახარჯის სახით გასწია.

1200 წლის ახლოს შედგენილ შიომღვიმის მონასტრის დოკუმენტში ასევე მოგვეპოვება სხვა ფაქტი მიწის გაშენებისა და მისი სანახევროდ გაყოფის შესახებ:

„და კუალა შ(ე)ნისა გამზრდე/ლისაი (ოვანე)ს მ(ა)მასა მუშერს კერიკაული მიწაი აელოს ასაშენებლად ზელ ვი/ორგისძისა ვენაკსა გუერდით, დღისა ერთისაჲ. და რაჲ აემენა, ორად | გაეყო: ნახევარი ი(ოვან)ეს მამასა დაემჭირა მუშერს, ნახევარი მიწისპ(ა)ტრ(ო)ნსა. | მერმე იგი (მ)ათი კერძო ჯრდა და თქ(უე)ნ მისსივე მამულისაგ(ა)ნ [ი]ცვალებით მიწ/ითა: ოთხი ზომად წყალ-მყინვართა ზელა მიეცით“.²²

²¹ ი. ლოლიძე. ძველი ქართული სამართალი. თბ. 1953, გვ. 315.

²² ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 89-90.

დოკუმენტის ამ ნაწილშიც კვირიკაულ მიწაზეა საუბარი, ოღონდ უკვე მუშერში. აქაც მიწის გაშენების ფაქტია მოცემული, სადაც შიომღვიმის წინამძღვარმა, იოანემ, მიწა აიღო. მოშენების მერე ნახევარი თვითონ დაიჭირა, ნახევარი კი პატრონს დარჩა. აქვე მოცემულია ერთი საინტერესო ფაქტი, რომელიც ნაწილობრივ ზნაკუას გლეხისგან მიწის ყიდვის ფაქტს ეხმიანება. ამ შემთხვევაში ნიკორწმინდელმა საფასურად სახლი გადაიხადა: **„მერმე იგი (მ)ათი კერძო ჳრდა და თქ(უე)ნ მისსივე მამულისაგ(ა)ნ [ი]ცვალით მიწ/ითა: ოთხი ჳომაჲ წყალმყინვართა ჳელა“**.²³ როგორც ჩანს, მეპატრონის ნაწილი აოხრებულა და მამა ჳოსიმეს იმ ნაწილის საფასურად სხვა ადგილას მიწა მიუცია. თუ ჳნაკუას ყიდვის საფასურად გლეხი სახლს იღებს, აქ მემამულე შიომღვიმის მონასტერი სანახევროდ აღებული მიწის მთლიანობაში გასაკუთრებისთვის მიწასვე გაცემს. მიწის ამგვარი მოცვლა რომ პრაქტიკაში იყო მიღებული, ნიკორწმინდელის დაწერილიდანაც ჩანს, სადაც ვკითხულობ: **„ვიცვალე ჳივშს ვენაჳითა ჩემითა მოგებულისთა ადგილი და ფასად ჳელა დაჳურთენ უღელნი ჳარნი და რვაჲ აჳურაჲ და მას ჳელა დაჳდვი სასაწნეხლე ჳვითკირი“**.²⁴ თუმცა აქ დამატებით ნიკორწმინდელი ხარებს და რვა აჳურას ამატებს ფასს, სავარაუდოდ, იმიტომ, რომ მოცვლილი მიწის ოდენობა ან მოსავლიანობა აღმატებოდა ნიკორწმინის მიწას. დამატებით ისიც საინტერესოა, რომ ერთი დღის სანახევრო მიწაში ჳოსიმე წინამძღვარი „ოთხი ჳომის“ მიწას იძლევა საფასურად. ჳუსტად რა ტიპის საჳომთან გვაქვს საქმე, არ ვიცო, თუმცა ერთი რამის თქმა შეიძლება: ოთხი ჳომა ამავე მონაცემებით ერთი დღის ნახევარი მიწის ტოლფასი უნდა ყოფილიყო. ასეთი რამ სავსებით სავარაუდებელია, რადგან იოვანე ნიკორწმინდის წინამძღვრისგან განსხვავებით ჳოსიმე გაშენების საფასურში კი არ გასმეცს, არამედ ნახევარი დღის მიწაში.

ამ დოკუმენტში ხშირად შევხვდებით გამონათქვამს იოანესა და ჳოსიმეს მიმართ, რომ მათ „დიდი ჳირი ჳნახეთ და სახლი მოაშენეთ“, „და მან მისითა მოჳირვებითა და საურავითა ჳელვე შესძინა“, „შენ და შენსა გამჳრდელსა იოვანეს მოგეჳირვა“. ყველა ეს მოჳირვება მიწის ნაკვეთთან დაკავშირებით იხსენება, ან მონაგებზე საუბრისას ან ნაშნების, ანაც დედის მზითვითან. ისიღორე დოლიძის მოსაზრებით, „ნაჳირვებით“, ანუ ჳირნახულობით საკუთრების უფლების შეტენა უხმარი მიწის სახმარად გადაქცევას

²³ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 89-90.

²⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 42

და მის პირველად დამუშავებას ნიშნავს. მართალია, აქ დამუშავებული ნახევრაზე საკუთრების უფლებას იღებს და მისი სრული შესაკუთრე არ არის.²⁵

საინტერესოა ის ფაქტიც, თუ ზემოთ განხილული მიწის ნაკვეთი მოაშენა იოვანემ, ხოლო შემდეგ იგი თანაბრად გაიყო მემამულესა და იოვანეს შორის. მიწის პატრონის ნაწილის აონხებისას რატომ გახდა საჭირო მეორე ნახევრის მიწითვე მოცვლა? სავარაუდოდ, აღნიშნული მიწა კარგი შემოსავლის მომტანი უნდა ყოფილიყო.

გარდა ზემოთ განხილული გლეხისგან მიწის ყიდვა-გაყიდვის ფაქტებისა, კიდევ არის დადასტურებული საწირეს გლეხის მიერ მიწის გაყიდვა: *„საწირესვე ღ(მრ)თის-მშობლისა გლეხისგან ვიყიდე ვენაქ და მივეც ფურია, აჟურამი“*.

მიწის ყიდვა-გაყიდვის განხილვის დროს აუცილებლად უნდა გავაანალიზოთ განსახილველი პერიოდის მიწათსაკუთრების ფორმები და ფეოდალური ეპოქის მიწის მფლობელობის თავისებურებები. ამის გარეშე მხოლოდ მშრალ ფაქტებზე მსჯელობა გამოგვივა. ქვემოთ განვიხილავთ სენიორლაურ და საგლეხო მიწისფლობის ფორმებს, მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება დასკვნების გამოტანა გლეხის მიერ მიწის გაყიდვაში თუ რა შეიძლება იგულისხმებოდეს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია მოსაზრება, რომ IX-X საუკუნეების საქართველოში მიწისმფლობელობის ორი სახე არსებობდა, ერთი პირობითი მიწისმფლობელობა იყო, სამსახურზე დაფუძნებული, მეორე კი მამული, რომელიც ფეოდალის სრულ საკუთრებას წარმოადგენდა.²⁶ მამული, ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით, ჯერ მამის სამშობლოს, მამეულს ნიშნავს. მომდევნო ეტაპზე ის ასევე აღნიშნავს დედულის სინონიმსაც, ანუ დედის მიერ მზითვში მოტანილი ქონების სამემკვიდრეოდ დაფიქსირებას. IX-X საუკუნეების ქართულ ძეგლებში მამული უკვე საგვარეულო სამემკვიდრეო საკუთრების აღმნიშვნელია, რომელსაც ესა თუ ის ფეოდალი ფლობს. XI-XII საუკუნიდან მისი მნიშვნელობა გაფართოვდა და უკვე მთლიან უძრავ-მოძრავი ქონების აღმნიშვნელად გვევლინება.²⁷

²⁵ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართლის ..., გვ. 141.

²⁶ მ. ლორთქიფანიძე. ცვლილებები ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში IX-X საუკუნეებში. მიწისმფლობელობის ფორმები. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II (საართველო IV-X საუკუნეებში). თბ. 1973, გვ. 330-339.

²⁷ ივ. ჯავახიშვილი. სანივთო სამართალი. ქართული სამართლის ისტორია. წიგნი მეორე. ნაკვეთი მეორე თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი VII. რედაქტორი ი. დოლიძე. თბ. 1984, 282.

ადრეფეოდალურიდან ფეოდალური წარმოების წესზე გადასვლისას განსახილველ თემას წარმოადგენდა სამეფო და სახელმწიფო მიწების საკუთრების ფორმები. ანრი ბოგვერაძე მიიჩნევდა, რომ სამეფო დომენი მეფის, როგორც ფეოდალის საკუთრებაა. სახელმწიფო მიწებისგან მეფე ამონაგებს იღებს როგორც უმაღლესი პოლიტიკური ხელისუფალი.²⁸ ნიკო ბერძენიშვილმა კი სამეფო დომენი და სახელმწიფო მიწები ერთ ცნებაში „სამეფოში“ გააერთიანა. მისი თქმით, შეიძლებოდა მიწების ერთი ნაწილი გაცემული იყოს ყმებზე/ვასალებზე, მეორე ნაწილი კი, სახასო დარჩებოდა. მისი დასკვნით, სამეფო დომენი და სახელმწიფო მიწა იდენტური შინაარსია.²⁹ სამეფო/სახელმწიფო მიწა რამდენიმე ტიპად იყოფოდა: „სეფე“, „სამეფეფო/სამეფო“, „სამამასახლისო“ და „სახასო“.

ქართული ფეოდალური მიწისმფლობელობის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენდა „საკარგავი“. საკარგავი რაიმე სამსახურის სანაცვლოდ გაიცემოდა.³⁰ წინარე ფეოდალური მიწისმფლობელობის ფორმები ნელ-ნელა ქრება და მას ახალი იკავებს, თუმცა სახელწოდებანი შესაძლებელია გადმოსულიყო. ასეთად მიიჩნევა „აგარაკი“. ახალ წესწყობილებაში აგარაკის მფლობელი უკვე მეფეა ან კონკრეტული ფეოდალი, მათ შორის, ეკლესიაც.³¹

ქართულ რეალობაში არსებობდა რამდენიმე ტერმინი საკუთრების ან იმ ქონების აღმნიშვნელად, რომელსაც რომელიმე ადამიანი თუ ოჯახი ფლობდა, ესენია: „სამკვიდრებელი“, „საკუთრება“. „მონაგები“ შექმნილს ნიშნავდა, თუმცა მასში ყოველთვის არ იყო საფასური გადახდილი. ის რაიმე ხერხით იყო შექმნილი. მოგება შეიძლებოდა როგორც გლეხების, ასევე, სოფლებისა და სხვა ქონების.³² „მონაგები“ თავისი ბუნებით განსხვავდებოდა „ნასყიდი“ ქონებისგან. ნასყიდში ყოველთვის საფასური გადაიხდებოდა. ამიტომაც ნასყიდობის აქტის გაფორმებისას ხშირად იხმარება ტერმინი „მოღება

²⁸ გ. ძიძიგური. საკუთრებისა და ექსპლუატაციის ფორმები ფეოდალურ საქართველოში (XVIII საუკუნე). თბ. 1988, გვ. 22; ა. ბოგვერაძე. მიწის ფეოდალური საკუთრების ფორმათა განვითარება ადრეფეოდალურ ხანაში. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის პერიოდიზაცია. თბ. 1980, გვ. 22.

²⁹ ზ. ხიღურელი. სამეფო დომენის საკითხისთვის XI-XV საუკუნეების საქართველოში, გვ. 258-287.

³⁰ მ. ლორთქიფანიძე. ცვლილებები ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში IX-X საუკუნეებში. § 2. მიწისმფლობელობის ფორმები, გვ. 330-339.

³¹ მ. ლორთქიფანიძე. ცვლილებები ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში IX-X საუკუნეებში. მიწისმფლობელობის ფორმები, გვ. 330-339; გ. ძიძიგური. საკუთრებისა და ექსპლუატაციის ფორმები ფეოდალურ საქართველოში. თბ. 1988.

³² ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII, გვ. 282-287.

ფასითა“, რომელიც მისთვის შექმნილად უნდა ვიგულისხმოდ. ³³ იყო, ასევე, „ნაწყალობევი“, „ნაბობვარი“ და „შეწურული“ ქონებაც.

ცალკე უნდა აღვნიშნოთ ტერმინი „ქონება“, რომელიც ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით, IX-XII სს-ში არ აღნიშნავდა საკუთრებას და ის დროებითი მფლობელობის ქონებას უნდა აღნიშნავდეს. „ქონების“ გაყიდვა, გასხვისება და შეწირვა მქონებელს არ შეეძლო პატრონის დაუკითხავად. ამის დასტურად ივანე ჯავახიშვილს ჭიაბერ მანდატურთუხუცესის შეწირულობის წიგნი მოაქვს მტკიცებად, სადაც ვკითხულობთ: „ჩემსა ჟინოვანისა ქონებასა შინა ვკადრე და მოვაკსენე ღთისა სწორსა მეფეთ-მეფესა თამარს და მათ მიერ ბრძანებითა და კითხვითა ვკადრე და მოვაკსენე შიომღვიმის მონასტერსო.“ ³⁴

ივანე სურგულაძე არ ეთანხმება ჯავახიშვილის ამ დებულებას, რომ „ქონება“ მფლობელობას შეესაბამება. ზემოთაღნიშნულ ფაქტს კი ფეოდალური საკუთრების უფლების დანაწევრებად მიიჩნევს. უმაღლესი სენიორის მოხსენება იმით შეიძლება აიხსნას, რომ მიწა იმ დროს გადასახადის გაწერის ძირითადი საშუალება იყო და მის მიერ გაცემული ქონება ეკლესია-მონასტრების საკუთრებაში, ან მფლობელობაში არ აღმოჩენილიყო. ³⁵ ევროპულ ფეოდალურ სამართალში, კერძოდ კი, ფრიდრიხ პირველის როკლანდის დადგენილებაში ფეოდის შესახებ ნათქვამია, რომ: „არავის არ შეუძლია გაყიდოს, დაავირავოს, სულის შესანდობლად გადასცეს მთელი ფეოდი ან მისი ნაწილი უმაღლესი სენიორის თანხმობის გარეშე“ ³⁶

ამ შემთხვევაში ნიშნავს თუ არა „ქონება“ საკუთრების სრულ ფორმას, მსჯელობას არ გავაგრძელებ. მხოლოდ ერთს დავძენ, კონტრეტული მიწების გასხვისებისას უმაღლესი სენიორის მოხსენიების ფაქტი ჭიაბერის საბუთზე უფრო ადრეულიც მოგვეპოვება და ისიც შიომღვიმის მონასტრისთვის მიწების მიყიდვას უკავშირდება, ერთი განსხვავებით, აქ მკვიდრ მამულზეა საუბარი. ე.წ. ფავნელის დაწერილში ვკითხულობთ: „*ვთხოვენ ჩემნი მკუ(ი)ღრნი მამულნი ჩემნი მკუ(ი)ღრნი მეფესა და მიბობნა, რომე ტყ(უე)ნი დავიკსსნე ...და ვგარდავე ლიხთიმერეთით და მოვიღე თავისუფლებისა ბრძანება კონსტანტინესი და ბაგრატიისი, კახთა მეფეთა: ფალესი და კუ[ი]რიკე-*

³³ ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII, გვ. 310-311.

³⁴ ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII, გვ. 294.

³⁵ ივ. სურგულაძე. საკუთრების უფლების ინსტიტუტზე ფეოდალურ საქართველოს სამართლის ძეგლების მიხედვით. ი. სტალინის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. XXXV. თბ. 1949.

³⁶ იხ. ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 156.

სი“.³⁷ დოკუმენტის დამწერის ან გადამწერის შეცდომაა თუ არა, არ ვიცი, მაგრამ ერთი რამ ნათელია, მკვიდრი მამული ხაზგასმითაა ნახსენები, განმეორებულია. მხოლოდ შეგვიძლია დავუშვათ, რომ შეუვალლობა/იმუნიტეტი ჯერ მკაფიოდ არაა ჩამოყალიბებული და ამიტომაც ფაქტუალური იძულებულია მამულის გასხვისებისას მეფის წყალობა/ნებართვა აიღოს.

ფეოდალური პოლიტიკური და ეკონომიკური ძალაუფლების ერთ-ერთი საფუძველია *Nulle terre sans seigneur* – არ არის მიწა სენიორის/ბატონის გარეშე. თითქოს ამის საპირისპირო მაგალითს ვხვდებით დავით აღმაშენებლის ანდერძში: „**ადგილნი რომელნი მიშოვებთან, უმკვიდრონი და უმამულონი...**“: ივანე ჯავახიშვილი ამ ფაქტს ასე განმარტავს: „ცხადია, რომ უადგილო მამული შეიძლება მხოლოდ ისეთი ადგილი ყოფილიყო, რომელიც „მამული“ არ იყო და რომელსაც „მკვიდრი“, ანუ მემკვიდრეობითი მესაკუთრე არ ჰყავდა, რომელიც არავის კერძო საკუთრებასა და მამულს არ წარმოადგენდა...“.³⁸ რამდენად შესაძლებელია ამ ეპოქაში უმკვიდრო და უმამულო, ანუ უპატრონო მიწის არსებობა? შესაძლებელია აქ საუბარი იყოს კონკრეტულ მიწებზე, რომლის მეპატრონეთა ოჯახი ან ამოწყდა, ან სხვა რაიმე გარემოებების გამო ჩამოერთვა მიწა. გავიხსენოთ ბაღვაშთა მამულის აღება დავით აღმაშენებლის მიერ, იგი ხელშეუხებელია და დავითი მხოლოდ ბაღვაშთა უკანასკნელი წარმომადგენლის უმემკვიდრეოდ გარდაცვალების შემდეგ ეუფლება კაცხის მამულებს.

IX-X საუკუნეებიდან ფეოდალური მეორუნების საფუძველს გლეხობა წარმოადგენდა, მათ შრომაზე იღვა ქვეყნის ეკონომიკა და მიწის დაბრუნებასთან დაკავშირებული ტექნიკის განვითარება/დანერგვა. გლეხის სამეურნეო ერთეულს ფუძე წარმოადგენდა, რომელიც, შესაძლოა, რამდენიმე კომლისგან ყოფილიყო შემდგარი: 1195/1196 წლის სიგელში თამარ მეფისა მღვიმისადმი ვკითხულობთ:

„დავუაჯერა დაღმერთმან და ვისმინეთ ჰაჯაი და მოცსენებაი მისი, ვაზირისა ჩუენისა ანტონი ჭყონდიდელ-მთავარებისკოპოსისა, მწიგნობართუხუცესისაი და პროტოუპერტიმოსისაი და რომელი სხალტბას მის წყლისა მისგან მიღებულისა სათავესა ზედა გლეხნი ზის, მიწად ერთი და კუამლად ორი, ქოსაისძენი...“.

„ქონდეს იგი წყალი და გლეხნი ქოსაისძენი, მიწად ერთი და კუამლად ორი, სუიმონ და გიორგი და იაბერი და შვილნი და შვილისშვილნი

³⁷ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 18, 19.

³⁸ ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII, გვ. 282.

მათნი“.³⁹ „ეს გლეხნი ქოსადსენი, ფუძედ ერთი კუამლად გ“.⁴⁰ გლეხების ფუძედ მოსახლეობა უფრო ადრეც დასტურდება. ქვემოთ მოყვანილ საბუთში ისეა გაწერილი, რომ ეს ყოველივე, უკვე დიდიხნის შემუშავებული სამეურნეო ერთეული უნდა იყოს. 1031-1033 წლების მელქისედეკ კათალიკოსის დაწერილში ვკითხულობთ:

„და ურინე ამა საკურთხეველსა ჩემსა და ჟამისმწირველისა და მივსცენ: თვის: გლეხნი სამნი ფუძითა სრულითა და ვენაჯ ა, მიწაჲ ა, წისქულინი ა და ჭალაჲ. და ოტათლოანს გლეხნი ა, ციხედიდს – გლეხნი ა, ბ-ნივე ფუძითა სრულითა და ვენაჯი ა“.⁴¹

ნიკორწმინდელის დაწერილის ბოლოში შემაჯამებელ ნაწილში წინამძღვარი საუბრობს იმ გლეხების რაოდენობაზე, რომელიც შემოსწირეს და რომელიც მან შეიძინა. ჯამში საუბარია 30 გლეხზე. თუმცა იქვე დასძენს, რომ კიდევ იყიდა ცხილათს გლეხნი ბ და ცხილათსვე გლეხნი ა. გამოდის, რომ ჯამში ნიკორწმინდელს შესწირეს და შეუძენია 32 გლეხი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ გლეხები აქ თავისი მეორნობითაა ნაგულისხმევი. თითოეული გლეხის აღნიშვნისას ა, ბ და ა.შ. ფუძეები უნდა ვიგულისხმოთ. თუმცა ჩვენთვის გაურკვეველია, იყო თუ არა ის სრული ფუძე და რამდენ კომლს შეიცავდა. დაახლოებით ამგვარ დასკვნას გვთავაზობს მამისა ბერძნიშვილიც ნიკორწმინდელის საბუთის განხილვისას. მისი აზრით, „XI ს-ისთვის გლეხის გაყიდვა, ყიდვა თუ შეწირვა უმეტეს შემთხვევაში მიწიანად ხდება. გლეხი იყიდება მიწის იმ ნაკვეთთან ერთად, რომელზედაც ის ზის. გლეხის გასხვისების საბუთებში უეჭველად აღნიშნულია აგრეთვე ის პუნქტიც, სადაც ეს გლეხი ცხოვრობს. აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ გლეხი იყიდება მიწასთან ერთად. წინააღმდეგ შემთხვევაში ე.ი. გლეხი რომ უმიწოდ იყიდებოდეს, აზრი არ ექნება გეოგრაფიული პუნქტის ხსენებას“.⁴² სრულებით ვეთანხმები მოცემულ მსჯელობას, რადგან გლეხის სიმრავლეზე და მეურნეობაზე იდგა იმდროინდელი სენიორის სიმდიდრე და ძალაუფლება. ამიტომაც წარმოუდგენელია გლეხის სყიდვა მისი მიწის გარეშე მომხდარიყო. შესაძლოა, არსებობდა გამონაკლისიც, როდესაც გლეხს არ გააჩნდა არანაირი მიწა. თუმცა ზემოთ უკვე განვიხილეთ, რომ გლეხი მოცემულ ეპოქაში ნიშნავს ადამიანს, რომელიც მიწაზეა მიმაგრებული და ბეგარას იხდის მეპატრონის სასარგებლოდ.

³⁹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 100

⁴⁰ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 101.

⁴¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 27.

⁴² მ. ბერძნიშვილი. გლეხთა კატეგორიები XI-XII ს-ში, გვ. 142.

ძველ საისტორიო წყაროებში გლეხის მეურნეობის აღმნიშვნელად სახლი, ფუძე, მიწა და კვამლი გამოიყენებოდა.⁴³ ჩემი აზრით, სწორედ მთლიანი მეურნეობის აღმნიშვნელად უნდა იხმარებოდეს ნიკორწმინდელის დაწერილში მიწა. ჩემი დაკვირვებით, მიწა არასდროს არ არის გლეხთაგან ნაყიდი. ტყიანი მიწა შემოწირულია ერისთავთ-ერისთავისგან, რომელმაც იგი მიქელ წორბელისძისგან და ვახტანგისგან იყიდა. მოპარული ცხენის საზღავად ნიკორწმინდელი იღებს მიწას, ცხილათს მოიგებს მიწას და **პირვანდელ მეპატრონეთ აძლევს საკაბალოდ**. მიწა დიდ სამეურნეო კომპლექსს უნდა წარმოადგენდეს. არა არის გამორიცხული, როცა იგი იყიდებოდა, მასზე არსებული საბეგრო სამსახურიც ახალ მეპატრონეზე გადასულიყო. ეს კი ზოგადად ამ მიწის ფასს ზრდიდა. მამისა ბერძნიშვილი, მართალია, მიწას დაუმუშავებელ ნაკვეთად მიიჩნევს, მაგრამ სწორია კონკრეტულ შენიშვნაში, რომ დამუშავებულ მიწას მასზე დახარჯული ადამიანური შრომაც მატებდა ფასს.⁴⁴ როგორც მამისა ბერძნიშვილი შენიშნავს, ნიკორწმინდელის დაწერილში მიწის ყიდვის 5 შემთხვევაა: ტყიანი მიწის, ხილოვანი მიწის, ერთგან მიწის მოგებაა ნახსენები, რომელიც საკაბალოდ პირველ მეპატრონეთ დაუბრუნდა, დანარჩენ ორ შემთხვევაში უბრალოდ მიწა იხსენიება. მისივე დასკვნით, მიწა უნდა იყოს ისეთი ნაკვეთი, რომელიც სახნავ სათესად არ არის გამოყენებული. ამიტომაცაა, რომ მიწა ყანაზე იაფია ღოკუმენტის მიხედვით.⁴⁵ აღნიშნულ მოსაზრებას გამოეხმაურა მკვლევარი მამუკა წურწუშია, რომელმაც ნიკორწმინდელის დაწერილში ფასები დაადგინა. მისი გამოთვლით, სრულებითაც არ ღირს მიწა ყანაზე ნაკლები. მეტიც, მიწა ყანაზე ორჯერ მეტი ღირს.⁴⁶

როგორც ზემოთ აღინიშნა, მიწა საგლეხო მეურნეობის ძირითად ფორმას წარმოადგენდა, ფუძე-მიწას. გლეხი მიწიანად ფეოდალს ეკუთვნის. ამიტომაც არსად არ არის საუბარი გლეხების მიერ მიწის გაყიდვის შესახებ. აქტებში მხოლოდ ვენახისა და ყანის გასხვისებაზეა საუბარი, რომელიც სწორედ მიწის, ფუძის შემადგენელი ნაწილი ან დამატებითი საბეგრო ერთეული უნდა ყოფილიყო.

⁴³ გ. ძიძიგური. საკუთრებისა და ექსპლუატაციის ფორმები ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 39.

⁴⁴ მ. ბერძნიშვილი. მეთერთმეტე საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ (ნიკორწმინდელის დაწერილი), გვ. 59.

⁴⁵ მ. ბერძნიშვილი. მეთერთმეტე საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ (ნიკორწმინდელის დაწერილი). თბ. 1979, გვ. 58-59.

⁴⁶ მ. წურწუშია. XI საუკუნის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური სურათისათვის (ფასები ნიკორწმინდელის დაწერილის მიხედვით), გვ. 144-145.

თუ დავუშვებთ, რომ გლეხი მიწას ჰყიდის გარკვეული პირობით, რას უნდა გულისხმობდეს ეს? მართალია, ბექა მანდატურთუხუცესისა და მისი შვილიშვილის, ალბუღას, სამართალი სამცხის მოსახლეობისათვის შექმნილად ითვლება, თუმცა მისი განზოგადება შესაძლებელია საქართველოს ტერიტორიაზეც, რადგან მასში ასახული მუხლები და კანონები სავსებით შეესაბამება იმ პერიოდის მიწათსარგებლობისა და მეურნეობის თავისებურებებს. თანაც უამრავ დოკუმენტში შეიძლება გარკვეული ფაქტები ამოვიკითხოთ, რომლებსაც ბექასა და ალბუღას სამართალში ვხვდებით.

ბექას სამართლის 45-ე მუხლში ვკითხულობთ:

A	B
45. „მამულისა გასყიდვა ცული ბატონისა დაუმოწმებლად, და ნახევარ[ი] ფასი მსყიდველსა სარეგუენოდ დაუშავდეს. ამაშიგან მართლობა რამე აკლია, მაგრამ ნუ ვინ დაებმის სყიდვასა“.	„საკარგავისა გასყიდვა ცული იქნება პატრონისა უმოწმებლად, და ვისაცა ეყიდოს, ნახევარი ფასი სარეგუენოდ მას დაუშავდეს და ნახევარი გამსყიდველსა. მას შიგა ერთობ რამე აკლია, მაგრამ ნუ ვინ დაებმის მოსაკარგავესგან სყიდვასა.“ ⁴⁷

როგორც კონკრეტული მუხლიდან ჩანს, მიწით მოსარგებლეს ბატონის დაუკითხავად სამამულო მიწის გაყიდვა არ შესძლებია. გაყიდვის შემთხვევაში კი ჯარიმა ორივე მხარეს, მსყიდველსა და გამყიდველს ნახევარი ფასი დაედებოდა. თუმცა, როგორც 45-ე მუხლის ბოლოდან ვიგებთ, „ნუ ვინ დაებმის სყიდვასა“ და „ნუ ვინ დაებმის მოსაკარგავესგან სყიდვასო“. გამოდის, რომ გარკვეული პარაქტიკა არსებობდა და ამისთვის საკანონმდებლო აქტით მისი შეზღუდვა უცდიათ.

76- მუხლში კი ვკითხულობთ:

A	B
76. „თუ გლეხმა მისისა პატონის კელ-ჩაურთავად გაყიდოს რა, მართალი არ[ა] არის: ადგილი ბატონისა არის. მან კაცმან ფასი ამღებელსა სთხოოს.“	„თუ გლეხმან მისისა პატონის კელ-ჩაურთავად გაყიდოს რამე, ანუ დაწინდოს სამამულო, [მართალი] არა არის: ადგილი პატრონისა არის. მან კაცმან ფასი ამღებელსა სთხოოს.“ ⁴⁸

⁴⁷ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 305-306.

⁴⁸ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 322.

როგორც ვხედავთ, მამულის გაყიდვა, გასხვისება და დაგირავება მისი პატრონის გარეშე არავის არ შეუძლია, რადგან „ადგილი პატრონისა არის“, „მამული მემამულეს მართებს“.⁴⁹ ჩემი დაკვირვებით, როგორც ჩანს, გლეხს პატრონის დაუკითხავად არა მარტო მიწის, არამედ მიწაზე არსებული, ან მიწაზე მიბმული უძრავ-მოძრავი ქონების გაყიდვაც არ შეეძლო, რადგან 76-მუხლების ა და ბ განმარტებები იწყება იმით, რომ გლეხს ბატონის ხელჩაურთავად არ შეუძლია „გაყიდოს რა“, „გაყიდოს რამე“. მეტიც, გლეხს არ შეუძლია სხვა გლეხს თავდებად დაუდგეს თავისი პატრონის ნებართვის გარეშე, რადგან გლეხი ბატონის საკუთრებაა და ის ქონება, რასაც გლეხი ფლობს, ბატონის საკუთრებას წარმოადგენს:

A

„გლეხი თუ გლეხსა თავს [მ]დებად დაუდგეს [ერთისა ჳარისა] ანუ მისისა ფასისა უფროსითა, საპატიოს კაცისა იყოს, მისსა ჳელის(ა) უფალსა ჩაართვევინოს ჳელი. თუ დიდებულისა ანუ აზნაულისა [იყოს], ჩაართვევინოს და ასეთი, რაზომასაცა ჳედა დაუღვას უზლოს. თუ ჳელი არერთოს, გლეხი მის უფროსითა ვერ დაუდგებოს, ამად რომე არა ღირსა, მის[მან] პატრონმანავად გაჳაღოს.“

B

„გლეხი თუგლეხსა თავს მდებად დაუდგება ერთისა ჳარი-სა, ანუ მისისა ფასისა უფროსითა, საპატიოს კაცისა იყოს. მისისა ჳელისა უფალსა ჩაართვე-ვინოს ჳელი. და თუ ჳევენისდიდებულისა და ანუ აზნაურისა იყოს, მას ჩართვევინოს და ესეთი, რა ჳომცა ჳედა დაუდგება უზლოს. და თუ ჳელიარა ერთოს, გლეხი ამას უფროსითა ვერ დაუდგების, ამად რომე არა ღირსა და მისმან პატრონმანავად გაჳაღოს იგი გლეხი.“⁵⁰

აქედან გამომდინარე, სრულებით გასაგები ხდება ნიკორწმინდელის დაწერილში რატომ იხსენიებიან გლეხები საკუთარი პატრონის სახელით. გამოდის, რომ ბექასა და აღბუღას სამართლის ეს ნორმები არა ახლად შემუშავებული, არამედ ძველ ნორმებზე დაყრდნობით შედგენილად უნდა ვივარაუდოთ,

⁴⁹ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 158.

⁵⁰ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი ..., გვ. 319-320.

რადგან XI საუკუნეშიც წარმოდგენელია გლეხი მიწას ჰყიდეს პატრონის დაუკითხავად.

აღნიშნული მუხლების პარალელურად მოვიყვანოთ ორი დოკუმენტი მიწის გაყიდვის შესახებ, რომლებიც გარკვეული მსჯელობის საშუალებას მძლევს. პირველი დოკუმენტი „დაწერილი ჩაფქევასძეთა გრიგოლ ვერხუაიძისადმი“, რომელიც დაახლოებით 1247/1260 წლებით თარიღდება, ხოლო მეორე – „დაწერილი მღვიმისა კრებულისა გრიგოლ სურამელისადმი“, დათარიღებული 1249-1260 წლებით. თუმცა ამ უკანასკნელში ჩვენთვის საინტერესოა მინაწერი, რომელიც XV-XVI საუკუნეებით თარიღდება.⁵¹

პირველ დოკუმენტში ჩვენთვის საინტერესო ადგილას ვკითხულობთ: „*[ქ. სახელითა ღ(მრ)თისაითა, მამისა ძისა და წ(მდი)ისა სულისაიტა], შუამდგომლობითა ყო[ვ]ლადწ(მდი)ისა ღ(მრ)თისმშობელსაითა და ყ(ოვე)ლთა[ა] წმინდაითაითა, დაგიწერეთ დაწერილი ესე ჩუენ, ჩააფქევასძეთა [+5] და ძმისწულმა დემნამა, თქუენ ვერხუაისძეთა: გრ(ი)გოლა [და შ]ვილთა და მოძავალთა თქუენტა, და მოგყიდუ ნავენაჰები ზედა [+3] შენი საკალოისა პირსა ნასყიდსავე ზედა მოგეკიდებოდა, უღალ[ო]ს უნდილაიძის აეჯიბობასა შივა და მოძლაისა ხანდაკ[ს] ბასა შივა. რაიცა ღალაი ჰმართებოდა ამას ადგილსა, მოძლამ [მო]ილო დაპ[ა]ტრონი ბეგაი მუხრანს დგა და მუნ გაუგ ზავნა ოქროი | და ავიღეთ სრული ფასი, რ(ომ)ლითა ჩუენ შევსჯერდით. [სრ|ულყო]სა ღ(მერთმა)ნ. მოწამენი არიან: ბექაი, მინაი, ალავერდე[ლი], უჩურისძე ინაი, ბოჭორისძე ვეფხვაი.“⁵² როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, ჩაფქევასძეთა საგვარეულო ასხვისებს ნავენახევს ვერხუაისძეებზე. ნასყიდობის აქტს კი, როგორც ჩანს, მათსავე პატრონს, ბექა სურამელს, უთანხმებს. საგარაუდოდ, ეს ნავენახევი სწორედ მისგან უნდა ჰქონდეთ მიღებული და, როგორც ჩანს, ღალა ეკისრებოდათ პატრონის მიმართ. ღალის საფასურ ოქროს ბექას მუხრანში უგზავნიან, მხოლოდ ამის შემდგომ იღებენ ჩაფქევასძები ვენახში სრულ ფასს.*

იმავე დოკუმენტის მე-3 მუხლში ვკითხულობთ: „*ქ. სახელითა ღ(მრ)თისაი და, მამისა და ძისა და წ(მდი)ს[ა სულისა] მეოხებითა ყოვლად წ(მდი)ისა ღ(მრ)თიშობელის[აითა და ყოველთა] წ(მდი)თაითა დაგიწერეთ დაწერილი ესე ჩუ[ენ,+] თქუენ ვერხუაისძეთა, და მოგყიდეთ თქუენ კალოი-*

⁵¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 134-136; 129-133.

⁵² ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 134-135.

სა პირისა] | ადგილისა ვენაჭი უღალოდ, ვითა ჩუენსა ქ[ონებასა შიგა] უღ-
ალოი იყო და ავიღეთ სრული ფასი, [რომლითა ჩუენ შე]ვსჯერდით. მოწა-
მენი არიან: დი[+2] ალავერდელი ძე მასარებელი, აკუს[+9]ლი....

დამტკიცება:

ქ. მე გ(რი)გ(ო)ლ [ს]უ[რამელსა, და]მიმტკიცებ[ია] და]წერილი [ესე,
არას ჟამ]ისა შიგან არ შეგვეცვალოს“.⁵³ ამ მუხლშიც აუცილებელია გრი-
გოლ სურამლის დამტკიცება, რადგან ამ შემთხვევაში სურამელების საგვარე-
ულო უნდა იყოს პატრონი იმ მიწისა, ან მიწის მფლობელისა, რომელიც
ჰყიდის. პატრონის სანქციის გარეშე კი ამგვარი აქტის წარმოება შეუძლებე-
ლი იყო.

შეიძლება, ასევე, დავუშვათ, რომ მიწის გაყიდვის დროს პატრონი მისი
ვასალისგან საფასურის ნახევარს მიიღებდა, ან სრულებით ჩართული იყო
გაყიდვის ოპერაციაში. შესაძლოა, ეს მისი სურვილითაც კი ხდებოდა, რაზე-
დაც მეორე დოკუმენტმა დაგვაფიქრა, სადაც წერია: „...ესე ვასათავებელი სი-
გელი მოგეც მე, მიწობელისძემ(ა)ნ ფ[ა]რეშუზ, თქ(უ)ენ, მონოზ[ო]ნთა ხერ-
ხეულისისისა სულსა ეკ[ა]ტ[ერინეს, მ(ა)ს უ(ამს)ა, ოდეს მტკურის პირს
მ(ი)წა მოგყიდეთ ღ[ა] ავიღეთ ფ[ა]სი რ(ა)დასაც მთხოვნელნი ვიყვენით, ან
ბ(ა)ტონი ღ[ა] ან ყმაჲ პ(ირუე)ლ(ა)დ მ[ა]ჭულის პ[ა]ტრომ[ა]ნ აიღოს ამ[ა]ს
სამოცი ნ[ა]ქლდი თანგა და ჩ[უ]ენქ პ[ა]ტრონმ[ა]ნ ავიღეთ. ...ვინცა თქუენ მის-
ცეთ, ჩ(უ)ენ ველ[ა]რა დავეცილენით, ვერც ბ[ა]ტონი და ვერც ყმაჲ; პ[ა]ტრონდეს
მ[ა]ს და მის(ს)ა ნ[ა]ქთეს[ა]კვსა. გაუთ[ა]ოს ღ(მერთმა)ნ, ამენ“.⁵⁴

ჩემი დაკვირვებით, ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტიდან შემდეგი რამ გა-
მომდინარობს: მიწობელიძე ჰყიდის მტკურისპირა მიწას. გაყიდვის აქტი
სრულდება მიწობელიძის პატრონის მონაწილეობით. პატრონი და ყმა საფა-
სურში იღებენ იმდენივეს, რამდენზეც შეთანხმდნენ მონაწილე მხარეები. პატ-
რონმა 360 ნალდი თანგა აიღო საფასურად. ჩემი აზრით, პატრონსა და მი-
წობელიძეს ნახევარ-ნახევარი უნდა აეღოთ, რადგან დოკუმენტი ასახელებს
პატრონის მიერ აღებულ 360 ნალდ თანგას. შემდეგ ამდგვარი ფორმულირე-
ბაა „ჩუენ პატრონმან ავიღეთ“, რაც მაფიქრებინებს, რომ აქ თანხის დასახე-
ლებისგან შეგნებულად იკავებენ თავს. ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ამგვარი
ოპერაციებისას აღნიშნული პერიოდის საქართველოში ფასი ნახევარზე ნა-

⁵³ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 135-136.

⁵⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 133.

წილდებოდა პატრონსა და ყმას შორის.

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 45-ე მუხლი, აქაც მოვიყვანოთ ციტატა:

A

45. „მაჟლისა გასყიდვა ცულია ბატონისა დაუმოწმებლად, და ნახევარ[ი] ფასი მსყიდველსა სარეგუნოდ დაუშავდეს. ამასიგან მართლობა რამე აკლია, მაგრამ ნუ ვინ დაებმის სყიდვასა“.

B

„საკარგავისა გასყიდვა ცული იქნება პატრონისა უმოწმებლად, და ვისაცა ეყიდოს, ნახევარი ფასი სარეგუნოდ მას დაუშავდეს და ნახევარი გამსყიდველსა. ამას შიგა ერთობ რამე აკლია, მაგრამ ნუ ვინ დაებმის მოსაკარგავესგან სყიდვასა“.⁵⁵

როგორც ვხედავთ, ბატონის დაუკითხავად მაჟლის გაყიდვის შემთხვევაში ბატონი გაყიდული ქონების სრულ ფასს ითხოვდა, ნახევარი მყიდველს, ხოლო მეორე ნახევარი გამყიდველს ედებოდა ჯარიმის სახით. ტექსტში ვხედავთ, რომ სარეგუნოს მხოლოდ მიწის მსყიდველი იხდის, გამყიდველის ნახევარი, სავარაუდოდ, ისედაც იგულისხმებოდა. ჩემი აზრით, შეთანხმების შემთხვევაში პატრონის მიერ საფასურის მიღება კი ნახევრით უნდა განსაზღვრულიყო და ეს ნახევარი მიწის მფლობელისგან მიიღებოდა.

ლოკუმენტში მიწის საფასურად პატრონის მიერ აღებული თანხა 360 თანგია. აღნიშნული მინაწერს, თანგას მოხსენიების მიხედვით, XV-XVI საუკუნეებით ათარიღებენ. საქართველოს მეფე ალექსანდრე I დიდის (1412-1442 წწ.) პერიოდისთვის საფასის ორი აღმნიშვნელი, თეთრი და თანგა, გამოიყენება. ქვათახევის მონასტრის სიგელში კვითხულობთ: „*მერე მან ვენახი მომყიდა სამასი თანგა მივეც*“. თომა მეწოფელის თქმით, მოსახლეობას 1000 თანგის საფასურად თავისი ახლობლების ტყვეობიდან დახსნა არ შეეძლო.⁶² თუ ალექსანდრე დიდის ეპოქაში ვენახი 300 თანგა ღირდა, სრულებიდაც არ არის გამორიცხული, მიწობლიძის მოერ გაყიდულის ფასი ორმაგი ყოფილიყო. მისი ფასი 720 თანგა გამოდის, ტყვის გამოსყიდვას კი 1000 თანგის საფასურიც არ ყოფნიდაო. გავიხსენოთ ფაენელის მიერ სოფლების გაყიდვა იმ მიზეზით, რომ მას ტყვედ ჩავარდნილი საკუთარი ოჯახის წევრი უნდა დაეხსნა. გამოდის, რომ ტყვეების დახსნა ყველა ეპოქაში საკმაოდ ძვირი ჯდებოდა.

თანგა თემურ ლენგის მიერ მოჭრილი 6,2 გრ. ვერცხლის ფულია. აღ-

⁵⁵ ი. ლოლიძე. ძველი ქართული სამართალი..., გვ. 305-306.

ნიშნული თანგის აღმოჩენის ფაქტი საქართველოში ჯერჯერობით არ დადასტურებულა. ამიტომ მკვლევარები მიიჩნევენ, რომ თანგის ქვეშ, რომელიც ქართულ საბუთებში იხსენიება, შირვანული თანგა უნდა იგულისხმებოდეს. მისი აღმოჩენის ფაქტი და რაოდენობა მრავლადაა. მაგ: 1951 წ. სოფ. თამარაშენში აღმოჩენილ ვერცხლის მონეტებში 44 შირვანული თანგა, ხოლო 1928 წ. სოფ. დიდხორის განძში 66 შირვანული თანგა ერია.⁵⁶ ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული დოკუმენტის მინაწერში იხსენიება ტერმინი „ნაღდი თანგა“. სავარაუდოდ, ნაღდი თანგის ანგარიშსწორებისას სწორედ რომ თემურის თანგის წონა უნდა იყოს აღებული საცვლელ ერთეულად.

ბექას სამართლის მიხედვით, ბატონის დაუკითხავად მიწის გაყიდვა დაუშვებელია, საგლეხო ფუძის გაყიდვა კი შეიძლება, თუმცა მასზე გარკვეული შეზღუდვებია დაწესებული:

A

56. „თუ კაცმან კაცსა მიწა მიჰყიდოს, კაცრიელი თუ უკაცური, რაცა იმ დღეს მსყიდველსა ჯელთა არა აქუს, სხვა სამი დევნასა არა ემართლების.

თუ ფუზის მკვიდრი გარეთ იყოს და მერმე მამულ[სა] ზედა მოვიდეს, ვისგან ჰქონებოდეს, დაჭირვას[ა] არას ემართლების რაგინდ[ა] დიდი ხანი დაეყო“

B

„თუ კაცმან კაცსა საგლეხო ფუძე მიჰყიდოს, გინა კაცრიელი, გინა უკაცური, რაც ამას დღეს მიმსყიდველსა ჯელთ არა აქუს, მის მეტს მსყიდველი მიდევნას არა ემართლების.

*თუ ფუძის მკვიდრი კაცი, გარეთ წასვლით მყოფი, შინა მამულსა ზედა მივა თვისითა გულითა, როგორც ზემოთ სწერია, რაგინდა ხანი დაეყოს, იგი არას ემართლება მის წესისა გაჩნილის მეტსა“.*⁵⁷

ისიღორე დოლიძის აზრით, ფუძიდან წასული გლეხი, რომელიც ბატონის მსახურებას არსულებს და თუ შემდეგ მობრუნდება, მას მიწის მეპატრონე ვერ ედავება და მიწას აძლევს.⁵⁸ ჩემი აზრით, წასულ გლეხში ბატონისგან წასული გლეხი უნდა იგულისხმებოდეს, რასაც 56-ე მუხლის ერთი პასაჟი გვაფიქრებინებს: „თუფუძის მკვიდრი კაცი, გარეთ წასვლით მყოფი,

⁵⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა ემისიები. თბ. 2011, გვ. 25-31.

⁵⁷ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 311.

⁵⁸ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 158.

შინა მამულსა ზელა მივა თვისითა გულითა, როგორც ზემოთ სწერია, რავინ-
და ხანი დაეყოს“. 77-ე მუხლში კი ვკითხულობთ: „ვისაცა ვისი მკვიდრი ყმა
ყვეს, ანუ გლეხი კაცი, მისითა გულითა წავიდეს მისსა პატრონისასა, რაით-
აცა მოსულ იყოს, მითივე საქონლითა გაუშვას“⁵⁹ კონკრეტული მუხლის გაან-
ალიზებისას, ისიღორე დოლიძე სწორ დასკვნას აკეთებს და მას სრულად ვე-
თანხმები: „რაკი მესაკუთრის უფლება მამულის გაყიდვაზე შეზღუდულია,
ცხადია, ვასალს და, მით უმეტეს, გლეხს, არ შეუძლია „სამიწო ნასყიდი“
შეიძინოს, გაყიდოს, ან „დაწინდოს სამამულო“ ე.ი. დააგირაოს უძრავი ქონე-
ბა“.⁶⁰ მიუხედავად შეზღუდვებისა და გლეხის მიერ თანხმობის შემთხვევაში
მიწის გაყიდვისა, მიწის, როგორც ძირითადი საწარმოო საშუალების, მესა-
კუთრე მაინც ფეოდალია და მისი ნების საწინააღმდეგოდ ვერავინ მოიქცევა.

წასული კაცისთვის მამულის არ დაჭერის ერთი ფაქტი გვხვდება
1260/1300 წლებს შორის დათარიღებულ დოკუმენტში. აქ საუბარი არა
გლეხზე, არამედ დიდგვაროვანზეა: „მომინ<ა>და თქ<უ>ენი მკ<უ>იდ<ა>რი მა-
მული. პატარაი ადგილი ჩემ<ა> და საჯდომად<ა> და მისა ადგილის<ა>თა-
ნაი პ<ა>ტარა ვენაკი. ა მოგ<ე>ც<ა>ც<ა> მის<ა>და სანაც<ა>ლოდ<ა> შენისა
განაყოფისა ოქუროისა მამული, ნასყიდი და უსყიდელ<ი> და მისი საჯდომი
სახ<ა>ლითა ვ<ა>ქუნ<ა>დეს მ<ა>კ<უ>დ<ა>რად<ა> და სამამულოდ<ა> და
მოუდევრად<ა> ესე ოქუროისა კერძი მამული შენ<ა>, ჯომარ<ა>დის ძესა.
და<ა>რაცა რაი ოქუროისა ძმისწულ<ა>სა საქმე ედ<ა>ვასა [ივ<ი>] ოქუროისა
კერძ<ა>სა მამულ<ა>სა თანა თუ მის<ა>ი ძმისწულშინა მოვიდეს<ა>, რაიცა
ძმ<ი>სა მისა კერ<ა>ძი მამული ჰმარ<ა>თებოდეს<ა>, განაღმაცა ჴელ<ა>თა
ჰქონდა მას<ა> ვაჟ<ა>სა, და თუ <ა>არა<ა> მოვიდეს<ა>, მისი კერძიცა
შენ<ა> თ<უ>ისავე მომიცა“.⁶¹

განხილული მაგალითებიდან მოყვანილია ერთი დოკუმენტი, სადაც სა-
უბარია არა შემამულე კაცებისთვის 16 დრაჰკანის გადახდაზე, ხოლო აღნიშ-
ნული მიწა საგლეხოდ არის მოხსენიებული. ეს გვაფიქრებინებს, რომ გლე-
ხის მფლობელობაში გადასული მიწა მას ნაწილობრივ ეკუთვნის, მოგვიანო
დოკუმენტებით და სამართლის ძეგლებით, მას მისი გასხვისებაც არ შეუძ-
ლია. შესაბამისად, მას, მით უმეტეს, არ შეუძლია პატრონის მიერ მასზე გა-
ცემული მიწის გასხვისება. ეს მხოლოდ ერთ დოკუმენტზე დაკვირვებაა და

⁵⁹ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 323.

⁶⁰ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 158.

⁶¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, გვ. 165-166.

განზოგადების საშუალებას არ იძლევა. თუმცა არსებობს თეორიული განაზრების მეთოდი, რომელიც რენტის განვითარებაზე დაკვირვებით მოგვცემს გარკვეული დასკვნების გაკეთების საშუალებას.

ჩემი მიდგომა ფეოდალური ურთიერთობების ახსნისას მარქსისეულ პოლიტეკონომიას ემყარება. შესაბამისად, აქაც მარქსისეული რენტის გენეზისის ჩარჩოში ვმოქმედებ. კ. მარქსი ფეოდალური რენტის ფორმიდან კაპიტალისტურ რენტაზე გარდამავალ ფორმად საზიარო მეურნეობას მიიჩნევს, სადაც დამმუშავებელი, გარდა გაწეული შრომისა, იყენებს მის საკუთრებაში არსებულ საწარმოო საშუალებებს, ან გარკვეულ კაპიტალს. მიწის მესაკუთრე კი, გარდა ძირითადი საწარმოო საშუალებისა (მიწა), დამატებით კაპიტალს ახმარს მიწის დამმუშავებელს, პირუტყვს ან სხვა. მისივე თქმით, ამ შემთხვევაში რენტა აღარ წარმოადგენს ზედმეტ ღირებულებას.⁶² შესაბამისად, არავითარი საიჯარო გადასახადის გადახდა არ ხდება.⁶³ ჩვენ მიერ განსახილველ ეპოქაში კი მიწის მესაკუთრის მიერ ოხერი მიწის გაშენებაში საკუთარი გამწევი ძალის მიხმარება ნაკლებად სავარაუდებელია, რადგან გუთნის გამართვისას, ანუ გუთანში გამწევი ძალის შემბმა სწორედ გლეხს ელო ვალდებულებად და ის ცალკე საბეგრო სამსახურს წარმოადგენდა.⁶⁴ საზიარო მეურნეობის დროს გლეხები მოიხმარენ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის უდიდეს ნაწილს, ნამეტი ნაწილი კი გასაყიდად გააქვთ, რაც მოცემულ ეპოქაში, ჩემი აზრით, წარმოუდგენელია. ამ შემთხვევაში ნამეტი მეტატონის ჯიბეში მიდის. საპირისპირო ფორმის არსებობისას კი მიწის ფასი ელემენტის სახით შედის გლეხის მიერ გაწეული წარმოების ხარჯებში. მიწის მემკვიდრეობითი გაყოფის შემთხვევაში ის მისივე ფასით იგულისხმება.⁶⁵

ჩვენ შემთხვევაში კი სურათი შემდეგია:

მემამულე გლეხის სტატუსი რომ განსხვავებულია მენაშენესა და მსა-

⁶² კ. მარქსი. თავი 47-ე. კაპიტალისტური მიწის რენტის გენეზისი. § V. საზიარო მეურნეობა და გლეხის პარაცელური საკუთრება. კაპიტალი. წიგნი მესამე. კაპიტალისტური წარმოების ერთობლივი პროცესი. თბ. 1959. , გვ. 426.

⁶³ კ. მარქსი. თავი 47-ე. კაპიტალისტური მიწის რენტის გენეზისი. § V. საზიარო მეურნეობა და გლეხის პარაცელური საკუთრება, გვ. 428.

⁶⁴ მ. ლორთქიფანიძე. გლეხობის ეკონომიკური მდგომარეობა (VI ს. – XIII ს. დამდეგამდე). ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან. თბ. 1967, გვ. 30; დ. მეგრელაძე. გლეხობის ეკონომიკური მდგომარეობა XIII საუკუნის II ნახევრიდან XV საუკუნემდე. ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან. თბ. 1967, გვ. 72.

⁶⁵ კ. მარქსი. თავი 47-ე. კაპიტალისტური მიწის რენტის გენეზისი. § V. საზიარო მეურნეობა და გლეხის პარაცელური საკუთრება, გვ. 429.

ხურისგან, კარგად ჩანს ზემოთ განხილული შიომღვიზმის საძმოს 1200 წლის ახლოთი დათარიღებული საბუთიდან: „რუეთს ს(ა)კ(უ)რთხ(ე)კლისა საგლეხოსა ვენაკსა ზ(ედ)ა კ(ა)ცნი ვინ/მე სხდომილი ყვნეს არმემამულენი, მიწაივენაკად აეშენა და ივინი / კ(ა)ცნი კიდე წავიდეს“.

ჩემი აზრით, აქ სპეციალურადაა ხაზგასმული წასული კაცების არამემამულეობა. მათ თავიანთი გაწეული ხარჯისა და შრომის ანაზღაურება მიიღეს, მემამულე გლეხების უფლება კი, სავარაუდოდ, განსხვავებული იყო. მათი მიწილიან გაშვება ვერ მოხერხდებოდა. წასვლის უფლებას არავინ მისცემდა. მემამულე გლეხი ყოველთვის ბატონის ორმაგ ყმობაში იგულისხმება, მიწითაც და მსახურებითაც. ხოლო გამშენებელი მხოლოდ ბეგარის გადამხდელი იქნებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ მას გაშენებული მიწის ნახევარი საკუთრებაში ერგებოდა. სრულებითაც არაა აუცილებელი, მიწის მემამულე პატრონის ნაწილიც მენაშენეს დაემუშავებინა, რადგან ზემოთ გვაქვს მაგალითი, როდესაც ამგვარი მიწის მემამულის წილი გავერანდა და მას მიწა მოუცვალეს. სავარაუდოდ, გლეხი მისი წილი მიწის დამუშავებით მიღებული მოსავლიდან გადაიხდიდა ნატურალურ ან ფულად ბეგარას, რადგან რუეთის მიწა როცა მენაშენებმა „რუეთს ს(ა)კ(უ)რთხ(ე)კლისა საგლეხოსა ვენაკსა ზ(ედ)ა კ(ა)ცნი ვინ/მე სხდომილი ყვნეს არ მემამულენი, მიწაი ვენაკად აეშენა და ივინი / კ(ა)ცნი კიდე წავიდეს. ნაშენებისა მ(ა)თისა ნ(ა)ცვლად, ი(ოვან)ეს გამზრდელსა გარისელა/ისძესა თექსუმეტი დრაჰკანი მიეცა მ(ა)თ კ(ა)ცთათვს, და მის გარისელაძისა / ს(უ)ლისა სალოცავად თორმეტი კოკაჲ გაუყოფლისა ტკბილის(ა)გ(ა)ნ აიღების მისა/დ სალ(ო)ც(ა)ვად ყ(ოვ)ელ)თა წელიწადთა“.

წასული კაცების ნაცვლად მიწაზე სხვა გლეხები უნდა დაესვათ. სწორედ ამ საბეგროს აღნიშვნა უნდა იყოს 12 კოკა ღვინო. სავარაუდოდ, მენაშენეებსაც ამდენივე უნდა სდებოდათ ბეგარად. მენაშენის საკუთრების უფლება მაინც ნაწილობრივად უნდა ვიგულისხმოთ, რადგან ეს უფლება მიწის გაყიდვის ან მასში ჩადებული ხარჯის ანაზღაურების საფასურის სახით წარმოგვიდგება. შესაბამისად, მიუხედავად მოცემული შემთხვევისა, მენაშენე კაცები შეიძლება საზიარო მეურნეობის კატეგორიაში გავიყვანოთ.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას გლეხის მიერ მიწის გაყიდვა პირობითია და მებატონის ნებართვით ხდება. გახილული მასალიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გაყიდვის შემთხვევაში გლეხი მიწის საფასურის ნახევარს იხდიდა. უნებართვით გაყიდვისას კი ნახევარს გამყიდველი, ნახევარს კი მსყიდველი უხდიდა მიწის პატრონს. ჩემი დაკვირვებით, იმ შემთხვევაშიც,

როდესაც ყმა მიწას ჰყიდოდა და პატრონიც საქმის კურსში იყო, ნახევარი ფასი პატრონთან მიდიოდა. ასე უნდა ყოფილიყო ყმობის ნებისმიერ საფეხურზე.

გლეხის მიერ მიწის გაყიდვა არ გულისხმობს მის სრულ უფლებას მიწაზე, არამედ ნაწილობრივს და გაყიდვის აქტში მისი დაფიქსირება შეიძლება ამ მიწაზე გაწეული სამუშაოების ნაწილობრივ ანაზღაურებას გულისხმობდეს. იმ შემთხვევაშიც, თუკი მსყიდველისგან სრული ფასი გადაიხდებოდა, ნახევარი გამშენებელს ერგებოდა, რითაც მიწის მესაკუთრეს აღნიშნული მიწის გამშენებლის საკუთრებაში სრულად გადასვლას უშლიდა ხელს. თუმცა, ჩემი აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ გამშენებელს მიწის გაშენებული ნაწილი საკუთრებად ერგებოდა, ეს საკუთრება მაინც პირობითი იყო და ბეგარას მაინც იხდიდა. გაშენებული მიწა ისეთივე ფისკალურ ერთეულს წარმოადგენდა, როგორსაც დაახლოებით ევროპაში პრეკარულად სარგებლობაში არსებული მიწის ნაკვეთები.

გლეხის მიერ მიწის გაყიდვის ფაქტის რეგისტრაცია მხოლოდ იმიტომ ხდება, რომ მეპატრონე ასხვისებს გარკვეულ ნაკვეთს. მხოლოდ გლეხის, საგლეხო კომლის, როგორც ამ მიწის მფლობელისა და ფისკალური სუბიექტის, როგორც პროდუქტის შემქმნელის დაფიქსირება წმინდა ეკონომიკური ფაქტორიდან გამომდინარეობს.

გლეხის მიერ გაყიდვის ობიექტი, ძირითადად, ვენახი, ყანა ან მცირე ზომის სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებია. გლეხს, ჩემი დაკვირვებით, მიწის გაყიდვა არ შეუძლია. „მიწა“, ჩემი აზრით, ზემოთ განხილული მასალების მიხედვით უნდა იყოს საგლეხო ფუძისა და საკომლოს ტოლფასი - ფისკალური სუბიექტი, რომლისგანაც მომდინარეობდა დოვლათი. ეს კი თავისთავად მწარმოებლის სრულ ექსპლუატაციასა და დაყმევებას იწვევდა, შესაბამისად, მის პიროვნულ დამოკიდებულებას ბატონისადმი. ამგვარად „მიწის“ გაყიდვა გლეხის მიერ მხოლოდ და მხოლოდ ბატონის ნებართვით ხორციელდებოდა. რეესტრშიც ნასყიდობის გაფორმება ბატონის ხელჩართვით ხდებოდა. უშუალო მწარმოებლის უფლება მიწაზე პირობითი და ფანტომური იყო, მიწა კვლავ მისი ექსპლუატაციის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა. შესაბამისად, მისი გაყიდვა ფეოდალური საწარმოო ურთიერთობების შიგნით უნდა განვიხილოთ. მიწის გაყიდვა გლეხს არავითარი ვალდებულებებისგან არ ათავისუფლებდა. პირიქით, ვალდებულებანი გადაყვებოდა კიდევ ახალ მეპატრონესთან. შესაბამისად, ის ფეოდალური საბეგრო ურთიერთობებისგან არ თავისუფლდებოდა.

Akaki Chikobava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

POLITICAL ECONOMIC ASPECTS OF LAND ALIENATION

Summary

Political economic aspects of land alienation in the feudal era when the means of production, mainly the land, are owned by the lord, are surprising in some cases. According to one of 10th century Georgian document a peasant sold the land. Although minor means of production, the ones used to cultivate the land belonged to peasant in this era and during later times too, but larger tools - a plough and irrigation canals did not. The construction of irrigation canals and its exploitation is a prerogative of the central government and then that of only the feudal lords. While a large plough (*gutani*) at a certain time became a peasant's possession, but its maintenance turned into a tax. In such conditions, we have information about the selling of the land by a peasant. The peasant, of course, depends entirely on the lord and he himself is his property. The evidence of this can be found in the same document – a plenty of facts when a peasant is donated and actually is even sold. So how can the object of sale can sell main capital good, whom the political and economic structure of this period and the whole domestic economy are based on?

The land alienation by the peasants is conditional and the permission of the owner is needed. The evidences we discuss suggest that in the case of the sale the peasant paid half of the land price. In case of unauthorized sale, half of the price was paid by a seller, and another half by a purchaser. According to my observations, even when a serf sold the land and the patron new it, half of the price still was going to the patron. This must have been the case in case of serfdom as well as in case of the relationships between the lords and the lesser lords. The sale of the land by the peasant does not imply his full right on a land, but only a partial and his mention in the act of sale may mean partial remuneration of the works performed on this land. Even if the buyer would pay the full price, half would go to the cultivator, which would prevent the land cultivator from land's total ownership. However, in my opinion, even though the

cultivated part of the land was a partial property of a cultivator, this property was still conditional and he still had to pay off. The cultivated land was just the same fiscal entity as the land plots given in precarity in Europe were. The registration of the land alienation by a peasant took place simply because the owner of the land sold a certain part of the land. A peasant and his family were fiscal subjects and registration is determined only by economic factors.

The object of the alienation by a peasant is mainly a vineyard, plain or small agricultural land. The peasants, as I observed, could not sell the land. "Land", in my view, should be equivalent to serf's cultivated land - a fiscal entity, from which the wealth was derived. This, in turn, led to the complete exploitation of the producer, i.e. to serfdom, and therefore his personal relationship to the master. Thus the "land" alienation by the peasant was possible only with the permission of the master. The sale was supervised by the master according to the registry also. The right of the immediate producer was conditional and phantom; the land was still the main source of his exploitation. Therefore, the land alienation should be considered within the feudal productive activity relationships. Land alienation would not release a peasant from any liabilities. On the contrary, the obligations were transferred to the new owner. Consequently, he was not free from feudal taxes. Communal labour disappeared with the emergence of feudalism. Property disappears on private and community land. However, during feudalism, we see peasants partially owning the land, both in case the land belonged to the lord or in case serf cultivated it. However, this is a mirage created by the existing political system. Indeed, excessive labor is exercised in favor of the lord, which is directly related to the loss of personal freedom by the producer/peasant, which is the basis of feudal relations.